

12. Пилипейко С. Кирило-мефодіївці в Одесі // Південна громада. Науково-публіцистичний збірник (До 130-річчя Всеукраїнського товариства «Просвіта ім. Т. Г. Шевченка»). — Одеса, 1999. — С. 24.
13. Хмарський В. М. Археологічна діяльність Одеського товариства історії і старожитностей. — Одеса: Астропринт, 2002. — 398 с.
14. Шевченко Т. Г. Зібрання творів: У 6 т. — К., 2003. — Т.2: Поезія 1847–1861. — С. 258–260.

Анотації

Мысечко А. И. О демократических традициях украинского народа (на примере Одессы XIX — начала XX вв.)

В статье рассмотрены и проанализированы демократические традиции украинского общества, в частности на примере Одессы в XIX — начале XX в. Отмечается, что общество формировалось на демократических традициях, основанных на украинских традиционных народных обычаях.

Mysechko A. I. Something about the democratic traditions of the Ukrainians (Odessa in XIX — in the beginning of XX century as the example).

The article reviews and analyzes democratic traditions of Ukrainian society, especially as practiced in Odessa in 19 — early 20 century. There is reported that the society has formed on the democratic tradition and based on traditional Ukrainian folk customs.

Т. М. Моїсеєва

ДЖЕРЕЛА ФІНАНСУВАННЯ БЛАГОДІЙНИХ ТОВАРИСТВ ОДЕСИ (КІН. ХІХ — ПОЧ. ХХ СТ.)

Ключові слова: благодійні товариства, джерела фінансування, членські внески, пожертвування, субсидії міських органів самоврядування, капітали.

Ключевые слова: благотворительные общества, источники финансирования, членские взносы, пожертвования, субсидии городских органов самоуправления, капиталы.

Key words: charities, funding, membership fees, donations, grants municipal government, capital.

Проблема утворення та функціонування благодійних товариств у ХІХ — на початку ХХ століття в останній час привертає увагу багатьох науковців. Окрім загальних праць [1], численні

публікації присвячуються різним її аспектам: регіональному [2], часовому [3], конфесійному [4], галузевому (в окремих сферах суспільного життя) [5] і т. ін.

В той же час недостатньо, на наш погляд, досліджена фінансова складова діяльності згадуваних установ, зокрема джерела поповнення грошових фондів.

В сучасних умовах, коли коло «соціальних ризиків» постійно зростає, а держава не завжди справляється зі своїми соціальними зобов'язаннями, надзвичайно актуальним стає питання про залучення до справи суспільної опіки приватних осіб, благодійних організацій, в т. ч. вирішення проблеми формування бюджету цих закладів, шляхів залучення додаткових коштів.

Метою статті є аналіз основних статей прибутків окремих благодійних товариств, що діяли в Одесі наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст.

Вивчення документів, обраних нами для дослідження добротинних установ (*Одеська Стурдзовська богадільня сердобольних сестер*, *Одеське відділення Опікунства імператриці Марії Олександрівни про сліпих* (ОВМОС — авт. скороч.), *Одеський Павловський притулок*, *Дамське товариство допомоги бідним породіллям м. Одеси*, *Опікунство про будинки працелюбства та робітні будинки* (Головне Опікунство, — авт. скороч.), свідчить, що більшість з них мала традиційні для закладів подібного типу канали надходження коштів.

Серед найбільш поширених можна виділити такі: відсотки з капіталів; членські внески; грошова допомога від станових, громадських та ін. установ; прибутки від нерухомого майна, публічних лекцій, концертів, вистав, виставок та ін., які влаштовувалися на користь товариств; одноразові пожертвування нерухомим майном, грошами, речами, продуктами; коробковий збір; надходження по збиральних книжках та деякі інші.

Поряд з цим існували і специфічні джерела, пов'язані з характером діяльності закладу. Так, наприклад, головним завданням *Одеської Стурдзовської богадільні сердобольних сестер* було надання медичної допомоги, відповідно, одним з джерел була плата за лікарняні ліжка та догляд сестер за хворими в приватних будинках. *ОВМОС та Опікунство про будинки працелюбства і робітні будинки* використовували такий вид додаткового заробітку, як продаж виробів опікуваних.

Важливим джерелом надходження коштів були добровільні внески та приватні пожертвування. Саме вони часто були тим фінансовим стрижнем, який дозволяв закладам не тільки існувати в своїх первинних формах, а й розширятися. Це красномовно підтверджують цифри фінансових звітів. Так, якщо проаналізувати різні статті прибутку *Одеської Стурдзовської богадільні сердобольних сестер* в період з 1851 по 1865 р., то сума приватних пожертвувань складала 123 178 карб. (з них — 30 452 карб. надійшли від членів імператорської сім'ї), в той час як інші статті виглядали так: прибутки з нерухомого майна — 15 762 карб.; відсотки з капіталів, що належать громаді — 12 603 карб.; за платні лікарняні ліжка та догляд сестер за хворими в приватних будинках — 13 723 карб.; від Канцелярії Ради Імператорського Людинолюбного Товариства (І. Л. Т. — *авт. скороч.*) — 2 385 карб. Таким чином, сума всіх інших названих статей прибутку складала лише 36,1 % від суми приватних пожертвувань (підраховано автором) [6].

В той же час обсяг приватних давань з року в рік не був стабільним, зводячись іноді до зовсім незначних сум. Для прикладу: в 1876, 1884 рр. він склав відповідно 200 та 109 карб., в той час як в 1857 та 1886 рр. — 14 625 та 13 522 карб. [7].

Слід зазначити, що окремі пожертви благодійників найчастіше були невеликими, коливаючись від 10 до 300 карб. і лише в поодиноких випадках вони склали 1000 карб. та вище (в основному — це пожертви з цільовим призначенням). Серед тих, хто тривалий час фінансово підтримував *Стурдзовську богадільню*, можна назвати членів родин Стурдза, Гагаріних, Толстих, Раллі, графиню Є. А. Ланжерон, Г. Г. Маразлі, М. Ф. Маврокордато, М. І. Моїсеєва та інших.

Однією з найбільш щедрих покровительок закладу була його перша попечителька Л. К. Воронцова. За двадцять років перебування на цій посаді вона майже щорічно виділяла на користь богадільні значні кошти. В цілому сума її пожертвувань за цей період склала близько 140 тис. карб. [8].

Історія *Одеського відділення Опікуництва імператриці Марії Олександрівни про сліпих* нерозривно пов'язана з ім'ям визначного добродійника, почесного члена ОВМОС, статського радника М. Ф. Маврокордато. З перших днів існування від-

ділення він постійно переймався проблемами дітей-інвалідів, жертвував великі кошти для організації нормального функціонування закладу.

Саме завдяки пожертвуванню М. Ф. Маврокордато в розмірі 1000 карб. Рада ОВМОС змогла здійснити найом помешкання для школи на Старопортофранківській вулиці (навпроти Базарної) та його початкове облаштування. Коли в скорому часі наймане приміщення перестало відповідати попитам закладу, М. Ф. Маврокордато здійснив чергову крупну пожертву (25 тис. карб.). Капітал був пожалуваний для придбання ділянки землі в 2 десятини з забудовами на території дачі, що належала дарителю та його матері (по дорозі на Малий Фонтан, № 8).

Після чотиримісячних будівельних робіт, направлених на деяке перелагодження та пристосування дачі під навчальний заклад, 25 жовтня 1892 р. відбулося урочисте освячення нового приміщення школи, розрахованого на 60 дітей [9].

Гаряче співчуття серед усіх станів одеського суспільства викликало відкриття *Одеського Павловського притулку*. На шляхетну справу виділяли пожертвування постійні члени-жертвувателі Товариства, громадяни міста у вигляді разових даєнь. Прийняли участь у фінансуванні закладу і три одеські клуби. Зокрема, рішеннями Англійського клубу притулку виділялося по 25 коп. з кожної картярської гри; клубів Одеського товариства пароплавства і торгівлі і Одеського шляхетного зібрання — по 10 коп. [10].

Варто зауважити, що по мірі розширення закладів, сфер їх діяльності збільшувалися і видатки, що змушувало керівництво установ шукати нові джерела фінансування.

Так, в 1888 р. Комітет *Одеської Стурдзовської богадільні сирдобольних сестер* звернувся з клопотанням до Ради Імператорського Людинолюбного Товариства і отримав дозвіл доповнити §5 Статуту Богадільні впровадженням звання членів-змагальників з осіб обох статей, які будуть щорічно вносити на користь закладу не менше 5 карб. [11].

Членами-змагальниками, в основному, були люди, які і до цього брали активну участь у житті закладу: княгиня А. І. Гагаріна-Стурдза, граф М. М. Толстой, князь Г. Є. Гагарін-Стурдза, З. Є. Ашкіназі, Р. Л. Харі та інші. Розмір одного членського внеску коливався від 5 до 50 карб. [12].

Не були сталими склад та чисельність членів-змагальників: від 12 осіб в 1894 р. (загальна сума внесків — 175 карб.) [13] до 27 осіб в 1901 р. (445 карб.) [14]. Зрозуміло, що ця стаття прибутків не могла кардинально поліпшити фінансову ситуацію в закладі.

В 1895 р. помічник попечителя богадільні М. І. Моїсєєв зробив та представив на обговорення Комітету проект організації збору непридатних для користування в домашньому ужитку речей (за прикладом великих міст у різних європейських державах, Петербургу, Москви, де такий збір давав благодійним організаціям досить значні кошти), який був ухвалений Радою І. Л. Т. [15].

З 1898 р. з'явилася додаткова стаття фінансування *Одеського відділення Опікунства імператриці Марії Олександрівни про сліпих* — за ініціативою уповноваженого Опікунства по Херсонській губернії І. А. Спірідонова було започатковано коробковий збір у казенних винних лавках губернії [16].

Відчутний вплив на обсяг грошових надходжень справляли як внутрішньополітичні потрясіння, так і зовнішньополітична ситуація. Зокрема, під час військових дій на Балканах практично припинилися приватні пожертвування на користь *Одеського Павловського притулку*, було скасовано відрахування на його рахунок субсидій Одеського клубу та Зібрання Російського товариства пароплавства і торгівлі (у зв'язку із збільшенням грошових пожертвувань на користь Товариства Червоного Хреста) [17].

В ОВМОС членські внески найнижчими були в 1906 та 1915 рр.; церковний коробковий збір — в 1905 та 1907 рр.; коробковий збір у винних лавках — у 1915 р. (в цей рік було зібрано всього 127 карб., для порівняння — в 1908 р. він склав 5993 карб.) [18].

Аналізуючи фінансову складову діяльності благодійних закладів, не можна обійти увагою ще один вагомий чинник формування їх бюджетів — субсидії міських органів самоврядування.

Так, міська влада надавала *Одеському Павловському притулку* щорічну субсидію у розмірі 500 крб, а також доплачувала за утримання кожного годованця відділення Одеського міського Сирітського будинку.

Спочатку, за погодженими обома сторонами умовами, ця сума складала по 4 крб на кожну дитину. Пізніше Комітет Товариства, у зв'язку з ростом цін на товари, необхідністю збільшити плату годувальницям, змушений був переглянути ці умови. За новими домовленостями Товариство відмовлялося від міської субсидії, а міська дума в подальшому зобов'язувалася асигнувати притулку по 6 крб за виховання кожного підкидька, що поступає до відділення Сирітського будинку. Але вже в 1882/1883 р. місто зменшило плату за своїх вихованців з 6 до 5,5 крб [19].

Тим не менш надходження від міської влади, в порівнянні з іншими статтями прибутку, були найбільш значними. Наприклад, в 1883/84 р. Одеська міська управа перерахувала за кожну дитину 23883 крб, в той час як інші статті виглядали так: від членів-жертвувателів — 2921 крб; разових пожертвувань — 3296 крб; від Одеського клубу — 600 крб та ін. [20].

В той же час слід пам'ятати, що кошти від міської влади йшли на утримання саме вихованців відділення Одеського міського Сирітського будинку. Всі інші завдання Товариство повинне було вирішувати за власні кошти, тобто з інших статей прибутку.

Субсидія міської управи для *Дамського товариства допомоги бідним породіллям м. Одеси* надавалася з сум коробкового збору і поповнювала обіговий капітал.

Міська влада намагалася фінансово підтримати організацію, причому обсяг цієї підтримки поступово збільшувався. Наприклад, якщо впродовж 1894–1897 рр. Дамське Товариство отримувало від міста по 1800 карб., то в 1898–1901 рр. — 2400 карб., а в 1903 і 1906 рр. відповідно 3300 та 3796 карб. [21].

Фонд міської допомоги на фоні інших складових обігового капіталу не тільки зберігав стабільність, а й проявляв сталу тенденцію до зростання. Якщо порівняти три головні статті формування обігового капіталу — членські внески, приватні пожертвування грошима та міську допомогу, остання в 1894 р. складала 36,5 % їх загальної суми, в 1898 р. — 43,8 %, а в 1903 р. — 50,8 % відповідно (підраховано автором).

З метою розширення та упорядкування фінансових потоків деякі благодійні товариства створювали окремі капітали, що мали своє призначення та формувалися з певних джерел.

Приміром, Статут *Дамського товариства допомоги бідним породіллям м. Одеси* передбачав створення трьох типів капіталу: *обіговий* (формувався з щорічних членських внесків і йшов на покриття грошової допомоги та поточні розходи), *запасний* (поповнювався за рахунок одноразових членських внесків, міг використовуватися лише у виключних випадках), *недоторканий* (створювався з пожертвувань та доходів від благодійних акцій, поміщався в процентні папери або мав бути витрачений на придбання помешкання для породіль) [22].

Аналогічні підходи бачимо в *Опікунстві про будинки працюючих та робітні будинки* і підпорядкованих йому закладах. З усіх коштів формувалися капітали: *спеціальні*, в т. ч. *недоторканий* — утворювався з суми в 500 тис. карб., що була перерахована з коштів суспільної опіки (для Головного Опікунства); з сум суспільної опіки (для Головної організації), а також пожертвувань чи відрахувань зі спеціальним призначенням (по волі благодійника); *запасний* (в низових організаціях) поповнювався з коштів Товариства по рішенню загальних зборів; *витратний* — складався з усіх надходжень, що не підлягали перерахуванню в спеціальний чи запасний капітали [23].

Таким чином, аналіз нормативних та звітних документів, обраних для дослідження благодійних товариств, дозволяє зробити такі висновки:

1. Фінансову основу їх становили традиційні для закладів подібного типу канали надходження коштів;
2. Характер діяльності закладів обумовлював появу специфічних джерел фінансування;
3. Розширення закладів та сфер їх діяльності змушувало керівництво шукати нові канали формування статей прибутку;
4. Важливою складовою формування бюджетів установ були благодійні внески та приватні пожертвування, які в той же час не були стабільними;
5. Обсяг грошових надходжень значною мірою залежав від обставин як внутрішньополітичного, так і зовнішньополітичного характеру;
6. Для багатьох закладів вагомим чинником їх фінансової стабільності були субсидії міських органів самоврядування.

Джерела та література

1. Донік О. М. Благодійність в Україні (XIX — початок XX ст.) // Український історичний журнал. — Київ, 2005. — № 4. — С. 177.
2. Гребцова И. С., Гребцов В. В. Становление государственного попечительства и общественной благотворительности в Одессе в конце XVIII — 60-е гг. XIX ст. (В аспекте проблемы: центр — регион): Монография. — Одесса: Астропринт, 2006. — 320 с.; Гузенко Ю. І. Благодійні товариства Миколаївщини наприкінці XIX — на початку XX ст. // Проблеми історії України XIX — початку XX ст. / Інститут історії України НАН України. — К., 2002. — № 5. — С. 132–154; Савочка А. Становлення та розвиток благодійних товариств загального типу Таврійської губернії (сер. XIX — поч. XX ст.) // Краєзнавство. — 2008. — № 1–4. — С. 78–84.
3. Донік О. М. Громадська благодійність в Україні в роки Першої світової війни // Проблеми історії України XIX — початку XX ст. — 2005. — № 9. — С. 61–86; Курінна Т. М. Благодійницька діяльність на Черкащині в період першої світової війни // Проблеми історії України XIX — початку XX ст. — 2003. — № 6. — С. 280–291.
4. Курінна Т. М. Витоки культурно-освітньої діяльності православної церкви й благодійності на Середньому Подніпров'ї, Пороссі та Потясменні наприкінці XVIII — середині XIX ст. // Проблеми історії України XIX — початку XX ст. — 2004. — № 8. — С. 225–230.
5. Савочка А. М. Товариства допомоги нужденним учням Таврійської губернії (друга половина XIX — початок XX ст.) // Чорноморський літопис. — 2010. — Вип. 2. — С. 142–147.
6. Пятидесятилетие Стурдзовской общины сердобольных сестер в Одессе. Исторический очерк. — Одесса: Тип. Акционерного Южно-Русского Общества Печатного Дела, 1900. — С. 79–89.
7. Там само.
8. Отчет Комитета Одесской Стурдзовской богадельни сердобольных сестер за 1880 год. — Одесса: в тип. Алексомати, 1881 г. — С. 6.
9. Отчет о деятельности Одесского отделения, состоящего под августейшим покровительством ея императорского величества государыни императрицы, попечительства Императрицы Марии Александровны о слепых за 1892 г. — Одесса: Типография Е. И. Фесенко, 1893. — С. 6–7, 12, 20.
10. Отчет о деятельности Одесского общества для призрения младенцев и родильниц с 1 августа 1872 г. по 1 августа 1873 г. — Одесса: в типографии П. Францова, 1873. — С. 8.
11. Отчет Комитета Одесской Стурдзовской богадельни сердобольных сестер за 1888 год. — Одесса: типография окружного штаба Одесского военного округа, 1889. — С. 4.
12. Отчет о деятельности Одесской Стурдзовской богадельни сердобольных сестер за 1900 год. — Одесса: «Славянская» типография Н. Хрисогелос, 1901. — С. 69.

13. Отчет о деятельности Одесской Стурдзовской общины сердобольных сестер за 1894 год. — Одесса: Типография «Одесского Листка», 1895. — С. 16–18, 41.
14. Отчет о деятельности Одесской Стурдзовской богадельни сердобольных сестер за 1901 год. — Одесса: типография А. Л. Хакаловского, 1902. — С. 18, 58.
15. Отчет о деятельности Одесской Стурдзовской общины сердобольных сестер за 1895 год. — Одесса: «Славянская» типография Н. Хрисогелос, 1896. — С. 4.
16. Отчет состоящего под августейшим покровительством государыни императрицы Марии Федоровны Совета одесского отделения попечительства Императрицы Марии Александровны о слепых за 1898 г. — Одесса: Типография Е. И. Фесенко, 1899. — С. 12–13.
17. Отчет о деятельности Одесского общества для призрения младенцев и родильниц за 1875–1876 г. — Одесса: типография П. Францова, 1876. — С. 5; Отчет о деятельности Одесского общества для призрения младенцев и родильниц за 1876–1877 г. — Одесса: типография П. Францова, 1877. — С. 12; Отчет Одесского общества для призрения младенцев и родильниц за 1877–1878 г. — Одесса: типография П. Францова, 1878. — С. 16.
18. Моїсеєва Т. М. Одеське відділення Опікунства імператриці Марії Олександрівни про сліпих: формування структури та засад діяльності (1887–1915 рр.). // Інтелігенція і влада. Громадсько-політичний науковий збірник. Серія: історія. — Одеса, 2008. — Вип. 14. — С. 40.
19. Отчет Одесского общества для призрения младенцев и родильниц за 1880–1881 г. — Одесса: Франко-Русская типография Л. Даникана, 1881. — С. 9; Отчет Одесского общества для призрения младенцев и родильниц за 1882–1883 г. — Одесса: «Славянская типография», 1883. — С. 3.
20. Отчет Одесского общества для призрения младенцев и родильниц за 1883–1884 г. — Одесса: «Славянская типография», 1884. — С. 8.
21. Отчет правления дамского общества вспомоществования бедным родильницам г. Одессы за 1894 г. — Одесса: Тип. Исаковича, 1895. — С. 6; Отчет правления дамского общества вспомоществования бедным родильницам г. Одессы за 1898 г. — Одесса: Типо-Лит. З. Л. Слапака, 1899. — С. 6; Отчет правления дамского общества вспомоществования бедным родильницам г. Одессы за 1903 г. — Одесса: Тип. Торгового Дома Г. М. Левинсон, 1904. — С. 18; Отчет правления дамского общества вспомоществования бедным родильницам г. Одессы за 1906 г. — Одесса: Тип. Торгового Дома Бр. Кульберг, 1907. — С. 14.
22. Устав дамского общества вспомоществования бедным родильницам г. Одессы. — Одесса: Тип. А. Шульце, 1883. — С. 2–3.
23. Положение о состоящем под Августейшим Покровительством Ея Императорского Величества Государыни Императрицы Алексан-

дры Федоровны Попечительства о домах трудолюбия и работных домах // Краткие сведения по состоящему под Августейшим Попечительством Ея Величества Государыни Императрицы Александры Федоровны Попечительству о домах трудолюбия и работных домах. 10-е янв. 1899 г. — С.-Петербург, Типография Главного Управления Уделов, 1899. — §§13–16, С. 64–65; Устав попечительского общества о доме трудолюбия в г. NN // Краткие сведения... — §§7–8. — С. 102; Устав Попечительского общества о доме трудолюбия в гор. Одессе. — Одесса: тип. Исаковича Бейленсон, 1897. — §§7–8. — С. 2.

Анотації

Моисеева Т. Н. Источники финансирования благотворительных обществ Одессы (кон. XIX — нач. XX ст.).

В статье на основе анализа нормативных и отчетных документов отдельных благотворительных обществ Одессы рассматриваются основные источники формирования бюджета организаций, пути привлечения дополнительных средств.

Moiseeva T. N. Sources of funding charities in Odessa (late XIX — early XX century).

The main source of budget organizations, ways to raise additional funds are considered on the basis of analysis of regulatory and accounting documents of individual charities of Odessa.

В. А. Савченко

ДО ПРИЧИН КРИЗИ АНАРХІСТСЬКОГО РУХУ В УКРАЇНІ 1908–1909 РР.

Ключові слова: революція, провокатори, анархізм, бойова група, тероризм.

Ключевые слова: революция, провокаторы, анархизм, боевая группа, терроризм.

Key words: revolution, provocateurs, anarchism, militant group, terrorism.

З перших місяців 1908 р. стала помітна криза анархістського руху, як в цілому в Російській імперії, так і в її українських губерніях. Ця криза проявилася в загасанні терористичної та економічної боротьби анархістів, в різкому скороченні їхньої видавничої та пропагандистської діяльності, у зникненні анархістських груп у багатьох містах (селищах), в скороченні чи-